

SPAREN MEERTENS-MEDEWERKERS DE GEIT EN DE KOOL?

Johan VERBERCKMOES

Dit is een gedroomde handleiding voor al wie de hedendaagse volkscultuur wil bestuderen aan de hand van recente methodes. Het kleedt vakkundig de inmiddels verouderde methodes van de 'volkskunde' uit, die er niet zelden op gericht waren om de volkscultuur als een onveranderlijke erfenis te behandelen. Volgens vele volkskundigen uit de negentiende en de twintigste eeuw (liefhebbers zowel als betaalde onderzoekers) was het een erfenis die de oeroude krachten van een volk bundelde en binnen dat volk van generatie tot generatie werd doorgegeven, wars van de 'grote' historische evoluties. Op overtuigende wijze toont de Meertens-equipe aan dat dit een onhoudbare mythologisering is geweest. De resultaten van dit sloopwerk zullen allicht slechts langzaam breder verspreid geraken, want, zoals Ton Dekker terecht opmerkt (p. 65), dergelijke ideeën over volkskracht leiden een taai leven.

Dit boek richt zich niet tot het hele Nederlandse volk, zoals oudere naslagwerken over volkscultuur dat deden, die pedagogisch een staalkaart van volksgebruiken ter herkenning, lering en memorisering wilden voorleggen. Volkscultuur richt zich op een (hopelijk) aanrukkende cohorte studenten en onderzoekers, die zich op wetenschappelijke wijze willen toeleggen op de studie van de alle-daagse cultuur. De zorgvuldige en over de hoofdstukken heen zeer coherente definities en uitgangspunten, die dit boek structureren, zijn echter geen voer voor de leek. Ze veronderstellen en stimuleren een wil tot doorgedreven studie. Dit boek wil immers de studie van de volkscultuur eens voor altijd salonfähig maken in de Nederlandse academische wereld. Het geeft de geïnteresseerde lezer sterke vleugels voor die hoge vlucht.

Toch wordt een zekere nostalgische inleving in de folklore van weleer en van nu niet geschuwd. Dat gebeurt hoofdzakelijk via de vele fraaie illustraties, alle voorzien van een instructieve legende. Het zijn anderzijds geen losse plaatjes, want ook in de legendes laten de auteurs hun reflexieve aanpak niet los. Kortom, dit is een verstandig boek voor wie de volkscultuur oprecht wil bestuderen. Het legt bovendien bruggen naar de talloze voorgaande boefenaren van het vak, ook al krijgt hun werk vaak stevige kritiek te slikken.

De historische dimensie in dit boek is grotendeels, zoniet uitsluitend historiografisch geïntendeerd. Duitse beoefenaars van het vak in de negentiende en de twintigste eeuw passen uitvoerig en herhaaldelijk de revue. Hun theorieën en praktijk worden belicht. De analyse van de ideologische vooronderstellingen in hun respectievelijke betogen wordt telkens aangewend om aan te tonen hoe het vak geëvolueerd is en, vooral, waarom in de jaren 1970 en 1980 een dusdanig grote trendbreuk is opgetreden, dat de studie van de volkscultuur nieuwe stijl zich grondig onderscheidt van wat voordien als beoefening van het vak gold (hoewel een aantal argumenten voor die vernieuwing reeds in de jaren 1930 gelanceerd werden, zoals Herman Roodenburg aantoonde in zijn bijdrage). In dat perspectief valt het de auteurs van dit boek allicht niet zo zwaar deemoedig te erkennen dat in Nederland pas 'laat' belangstelling ontstond voor het volkseigen. De relatieve achterstand biedt hen immers de gelegenheid een reuzensprong voorwaarts te maken. Hun zevenhoofdstukkenboek beoogt de kracht van zevenmijlslaarzen te bevatten. Voskuil - niet zijn romancyclus maar zijn 'ware' persoon als onderzoeker, zoals de eerste voetnoot in het

boek signaleert - figureert op de achtergrond als overgangsfiguur tussen oud en nieuw.

Terwijl in de methodes diepgaande overgangen worden gemarkeerd, besteedt het boek geen systematische aandacht aan hoe de dagelijkse cultuur zelf - het object van studie - zich in de loop der tijd getransformeerd heeft. Dat ligt enerzijds aan het perspectief dat de auteurs gekozen hebben. Ze stellen immers voor het etnologisch onderzoek toe te spitsen op betekenisgeving en toeëigening in zich telkens wijzigende contexten. Dat leidt tot een vreemd soort tijdeloosheid van de onderwerpen in dit boek. Bijna elk auteur benadrukt dat zijn deelonderwerp ijverig verzameld, genoteerd, in een museum gestopt of anderszins 'bewaard' werd uit vrees dat het bijna afgelopen was met de volkscultuur, doch voegt er meteen aan toe dat die teloorgang niet heeft plaatsgehad, vaak integendeel. Nieuwe vertel-, zang- en feestvormen duiken steeds weer op. Religieuze evenementen en materiële cultuur hernieuwen zichzelf onophoudelijk. Met andere woorden, terwijl het boek met veel verve betoogt dat zoiets als een tijdeloze volkscultuur een vaak herhaalde illusie is gebleken, haalt het mijns inziens een nieuwe vorm van tijdeloze cultuur binnen.

Cultuur blijkt volgens de auteurs immers een samenraapsel van zich voortdurend wijzigende contexten. De cultuurgoederen van het dagelijks leven worden telkens door een specifiek publiek tot 'hun' cultuur gemaakt, zo valt de centrale these van dit boek te omschrijven. Of nog, cultuurproducten (in de ruimst mogelijke zin) worden in een specifieke context 'toegeëigend' of 'geappropriëerd', om het met de conceptwoorden van deze intussen ruim verbreide methodologie in de cultuurwetenschappen te zeggen. Dat heeft tot gevolg dat de context voor een specifiek evenement of product liefst zo uitgebreid mogelijk gereconstrueerd, samengesteld en losgeweekt kan worden. Keuzes dringen zich dus op en precies daar wringt het schoentje. Omwille van het reflexieve karakter van de hedendaagse beoefening van de studie van de

volkscultuur ligt de nadruk op de toeëigening in dit boek regelmatig op de ideologische operatie van het inschakelen van de volkscultuur in voornamelijk nationalistische identiteitsconstructies. Andere, al even boeiende perspectieven op hoe betekenis toeëigening verloopt zijn veelvuldig aanwezig in dit boek, haast ik me hieraan toe te voegen, doch ze staan eerder in de marge van de belangstelling voor de folklorisering van het leven in, voornamelijk, twintigste-eeuws Nederland. Of, nog gezegd, de Nederlandse cultuur blijkt in zekere zin tijdeloos, hoezeer en hoe snel ze ook verandert. Het is maar de vraag of het boek daardoor niet de geit en de kool wil sparen.

De historische dimensie is uiteraard niet afwezig in dit prachtboek. Voor de recente cultuur wordt gewezen op de processen van folklorisering en musealisering, waardoor de omgang met de volkscultuur onder meer door bemiddeling van toerisme en kleine en grote commercie tot een ware industrie is verheven. Het 'uitvinden van tradities' bleek geen louter negentiende-eeuws patent, maar laat zich lezen als de wijze waarop collectief met het verleden wordt omgegaan. Op die manier heeft binnen de volkscultuur een voortdurende herijking van het verleden plaats. Als methode is dat een uitermate gezonde manier om de volkscultuur historisch te bekijken. Het kan echter niet de enige zijn. Teruggaand in de tijd, voorbij de negentiende eeuw, heeft het boek geen uitgewerkte idee te bieden over hoe de volkscultuur toen de Nederlanders samenbond. Weliswaar passeren diverse toenmalige vertel- en zanggenres de revue en wordt over fenomenen gesproken als de toenmalige overdadige begrafenismalen. Ook op noties van eer en status wordt gewezen als het over de vroegmoderne periode gaat, evenals op beschavingsoffensieven en disciplineren. Het opvallende daarbij is dat dit alle fenomenen zijn die op geen enkele manier als specifiek 'Nederlands' hoeven geduid te worden, terwijl folklorisering en musealisering precies wel de presentatie van een Nederlandse eenheid vooronderstellen en uitdragen.

Misschien wel het jammerste aan dit boek is dat de vergelijking met Vlaanderen (de Nederlandssprekende delen van de Zuidelijke Nederlanden c.q. België) weliswaar aangestipt wordt, doch geen precieze rol krijgt toebedeeld. Voor de zoëven aangeduide vroegmoderne fenomenen zou dat erg zinvol zijn. Voor de negentiende-eeuwse context wordt wel diverse malen aan de Vlaamse voorsprong in volkskundige interesse gerefereerd, maar ook daar zou een vergelijking voor wat betreft de processen van nationale identificatie verhelderend zijn. Uiteraard is het te gemakkelijk om de Meertens-medewerkers dit zomaar in de schoenen te schuiven. Als er meer studies voor Vlaanderen ter beschikking zouden zijn, hadden zij zelf allicht de vergelijking systematischer opgepakt. In dat opzicht zouden Vlaamse onderzoekers er goed aan doen de Nederlandse etnologie-beoefenaars op de hielen te volgen in hun zevenmijlssprong. Vergelijkingen met andere landen zouden bovendien beter doen uitkomen dat de Nederlandse alledaagse cultuur toch niet zo tijdeloos 'Nederlands' is, als nu in het boek impliciet gesuggereerd wordt. Nergens krijgt de lezer te horen hoe oud die Nederlandse alledaagse cultuur wel geacht is te zijn. Enkel wordt duidelijk gemaakt dat de klemtoon in het onderzoek verschoven is naar het heden. Dat heden lijkt zich over zowat de hele twintigste eeuw uit te smeren. Drie van de auteurs hebben echter hun eerste sporen verdiend met onderzoek naar de vroegmoderne periode en dat laat zich gelukkig in het boek ook merken. Dat ruime historische perspectief is zeker een extra verdienste van het boek. Toch wordt onvoldoende duidelijk gemaakt hoe de blootgelegde processen van betekenisgeving in de vroegmoderne periode zich verhouden tot het geprivilegieerde heden van de Nederlandse alledaagse cultuur. Staan ze er te ver vandaan? Of is een continuïteit herkenbaar, zoals diverse malen aangestipt wordt? Het tijdeloze heden van de Nederlandse alledaagse cultuur zit bovendien met een ander

probleem. 'Andere', in Nederland levende culturen, zoals de Indonesische, Turkse, Marokkaanse, Molukse, Antilliaanse en Surinaamse komen slechts met mondjesmaat in het boek aan bod. Enkel wanneer 'hun' cultuur tot geïdealiseerde folklore is geworden, middels kookboeken en exotische feesten, lijken zij een onderwerp voor de student volkscultuur te worden. Het gaat mij er daarbij niet om dat zij per se vertegenwoordigd zouden moeten zijn omdat ze nu eenmaal op Nederlandse bodem wonen en veelal duidelijk onderscheiden groeps culturen produceren, wel dat hun aanwezigheid in de folklorisering van hedendaags Nederland tot specifieke mechanismen van betekenisgeving leidt (een mooi voorbeeld daarvan is trouwens te vinden in de legende bij de illustratie op p. 304, over het zwarte meisje dat Sneeuwwitje speelde).

In het essay 'La beauté du mort' (voor het eerst gepubliceerd in 1970), identificeerden Michel de Certeau, Dominique Julia en Jacques Revel de volkscultuur als een studieobject, dat pas interessant werd voor geleerden op momenten in de geschiedenis dat de volkscultuur zelf onschadelijk was gemaakt. (!) Hoe minder ze van het volk te vrezen hadden, hoe nieuwsgieriger de geleerden werden naar de 'restanten' van de volkscultuur, luidt de redenering van de Certeau en de zijnen. Uiteraard kennen de door de wol geverfde auteurs van dit boek deze redenering. Ze ligt zichtbaar aan de basis van hun vakkundige analyse en verwerping van de idee van teloorgang van de volkscultuur, die in de negentiende en de twintigste eeuw zo fundamenteel gebleken is onder onderzoekers.

Een beetje malicieus, dat geef ik toe, zou dit handboek volgens de maatstaf van de Certeau en zijn medeauteurs kunnen gelezen worden als de boekgeworden interesse voor een volkscultuur, waarvan de scherpe kanten afgevlind zijn. Op het religieuze terrein, bijvoorbeeld, geven de confessionele scheidingslijnen binnen het christendom geen aanleiding meer tot felle ruzie: heeft daardoor de studie van de religieuze volkscultuur aan

interesse gewonnen? In het hoofdstuk over de zangcultuur staan Nederlandstalige liedjes centraal, terwijl die een steeds kleiner wordende portie zijn in de hedendaagse muziekcultuur; ook in Nederland gebeurt de 'actieve zang van gewone mensen' (338) allicht meestal in het half begrepen Engels. Rockmuziek in het dialect (371-373) valt misschien wel onder diezelfde noemer van half begrepen taaltje.

Toegegeven: elk auteur in dit met nuttig onderling overleg van de auteurs doortimmerd boek wijst wel even naar die scherpe kanten, doch steevast gebeurt dat in een terzijde of bijna terloopse aanvulling. Het bijna obligate plaatje met uitleg over de kwestie van de islamitische hoofddoek en de de commotie die dat 'klein lapje stof' teweegbrengt (266), versterkt die indruk, want de beduidend 'gevaarlijkere' niet-christelijke godsdiensten - in die zin dat ze als volkscultuur heikele maatschappelijke vragen oproepen - komen in het hoofdstuk over sacraliteit verder niet of nauwelijks (265) ter sprake. Gerard Rooijackers schenkt het meest aandacht aan de 'zwarte' zijde van volkscultuur (maar hij neemt dan ook twee hoofdstukken voor zijn rekening). Zo verwijst hij onder meer naar de 'dark side of folkore', het

collectieve geweld waarvan rituelen vergezeld kunnen gaan 'om concrete gemeenschappelijke doelen te bereiken' (227). Zeer betekenisvol laat Rooijackers die analyse vergezeld gaan van de opmerking 'dat deze zwarte folklore extra aandacht behoeft' (228). Kortom, hebben de Meertens-medewerkers de geit en de kool willen sparen door enerzijds onhoudbare noties van een diepgewortelde volkscultuur met grote kennis van zaken uit te roeien, maar anderzijds de notie van een hedendaagse Nederlandse alledaagse cultuur noch in de tijd (naar verleden zowel als toekomst), noch in de ruimte (in vergelijking met andere landen) te problematiseren? Het zou wel min of meer neerkomen op het delven van hun eigen graf, dat geef ik toe, doch in academische zin zou het de eerste stap kunnen zijn naar een dringend gewenste, grondige studie van interculturele contacten in de alledaagse cultuur, los van een nationaal bepaalde ethnologie. Dat het boek in die richting hier en daar al aanzetten geeft, is een extra bewijs voor de oerdegelijke samenstelling ervan. Ik heb eerlijk gezegd nog nooit een zo bruikbare handleiding in handen gekregen.

NOOT

1. DE CERTEAU (M.), JULIA (D.) en REVEL (J.). *La beauté du mort*. In: DE CERTEAU (M.). *La culture au pluriel*. Parijs, 1974 (Collectie 10/18), p. 830 (oorspronkelijk in *Politique' au jour'd'hui*, december 1970).

EN DE VERTELCULTUUR...

Harlinda LOX

Het handboek over 'volkscultuur' dat eind vorig jaar in Nederland verscheen houdt ook wetenschappelijk Vlaanderen in zijn ban. Niet dat het hier om een proces van intellectuele verlamming of verstarring gaat! Neen, zoals de nieuwe invulling van een jarenlang als té oubollig, wereldvreemd en nutteloos verguisde discipline het verlangt, initieert de inleiding in de Nederlandse ethnologie in Vlaanderen een zeer dynamische intellectuele bedrijvigheid

Reeds in mijn bespreking van het eerste Nederlandstalige lexicon van de sprookjes *Van Aladdin tot Zwaan kleef aan* voor de *Fabula*, het internationale publicatieorgaan voor het wetenschappelijke volksverhaalonderzoek (40. Band, 1999, Heft 1 / 2, p. 147-150), kaartte ik de zeer moeilijke situatie voor de onderzoeker van (Vlaamse) volksverhalen in Vlaanderen aan, die op geen enkele gespecialiseerde infrastructuur kan terugvallen en over geen up-to-date werkinstrumenten beschikt. Met het overlijden van Maurits de Meyer en Karel Constant Peeters in de jaren '70 van de vorige eeuw stagneerde het onderzoek van de volksverhalen hier te lande bijna volledig en vindt nu nog nauwelijks aansluiting bij de internationale Folk Narrative Research. Een (elektronisch) sprookjesarchief werd tot op heden aan geen enkele Vlaamse universiteit of onderzoeksinstituut aangelegd. Mijn verzuchtingen op het specifieke gebied van de zogenaamde "Erzählforschung" zal zowat iedereen, die in een ander deelgebied van de volkscultuur werkzaam is en in het internationale circuit meedraait of zou willen meedraaien wel in minder of sterkere mate tot de zijne maken kunnen.

De zeven auteurs van het voorliggende handboek hebben zich – zo blijkt uit hun studies en uit het zeer uitvoerige bibliografische apparaat – internationaal geschoold en kunnen zo de volkskundige bedrijvigheid in Nederland over een periode van zo'n 150 jaar

met een zo ruim en kritisch mogelijke blik evalueren. Nochtans geven de auteurs slechts voor hun specifiek onderzoeksdomein een stand van zaken: voor de materiële cultuur, de feesten en rituelen (Gerard Rooijackers), voor de religieuze volkscultuur (Peter Nissen), voor de vertelcultuur (Theo Meder en Eric Venbrux) en voor de zangcultuur (Louis Peter Grijp), en ook al plaatst men al de bijdragen naast elkaar dan valt dé volkskundige puzzel toch niet echt helemaal samen. Hier zijn bovendien ook enkel academici aan het woord, en hun bedrijvigheid vertaalt zich in soms vrij abstracte en niet altijd voor het grote publiek toegankelijke opsommingen van namen en theorieën, in een gegoochel van cryptische begrippen. Ik kon mij niet helemaal van de indruk ontdoen dat af en toe gewoon een beetje wetenschappelijke eruditie tentoongesteld werd.

Maar deze optie lijkt noodzakelijk, wanneer men vooral aan het lezend publiek duidelijk wil maken dat men zich distantieert van zijn vele voorgangers, de vele enthousiaste folkloristen, die zich niet echt over de theoretische uitgangspunten van het vak 'volkskunde' bezonnen hebben. Zij hebben tot diep in de twintigste eeuw vanuit een 'vijf-voor-twaalf-gedachte' (survivaltheorie) alle eigen-aardige uitingen van het volksleven op het platteland geregistreerd en ze als relictten van het 'onberoerde', 'tijdloze' 'anonieme' psychogram van het 'Nederlandse' 'volk' bestudeerd en geïdealiseerd. Op p. 11 wordt nog wel naar de eigen rijke vaktraditie verwezen, die niet alleen tot uiting komt in het Meertens instituut, waartoe de auteurs op één na behoren, maar ook in instellingen zoals het Nederlands Openluchtmuseum en het Nederlands Centrum voor Volkscultuur. We krijgen meermaals, en natuurlijk uit de kritische pen van de academici (o.m. op p. 30-32, 101), vrij gedetailleerde berichten over de volkskundige activiteiten uit de niet-academische wereld van weleer te lezen, over bijvoorbeeld het befaamde 'vaderlandsch historisch volksfeest van 1919' dat op het museumterrein van het Nederlands Openluchtmuseum